

УДК 630*2.639.1:599.735.34

Вплив пірогенних сукцесій на мисливську теріофауну боліт РЛП "Міжрічинський"

Андрій Сагайдак, Микола Самчук

Вплив пірогенних сукцесій на мисливську теріофауну боліт РЛП "Міжрічинський". — Сагайдак А.¹, Самчук М.² — Наведено результати дослідження впливу пожеж на кормову базу мисливської теріофауни РЛП «Міжрічинський». Виконано порівняльну оцінку видового складу і запасу природних кормів на згарищах та контрольних ділянках в різних типах болотяних угідь. Внаслідок пірогенних сукцесій відбувається зменшення видового різноманіття кормів і збільшення їх запасу. Відповідно, спостерігається збільшення чисельності окремих видів тварин, при одночасному збідненні фауністичного різноманіття.

Ключові слова: мисливські угіддя, болота, пірогенна сукцесія, кормова база, мисливська теріофауна.

Адреса: ¹ — Лісогосподарський факультет, Національний аграрний університет, вул. Генерала Родімецева, 19, Київ, 03041, Україна. ² — Інститут зоології ім. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького 15, м. Київ, 01601, Україна. E-mail: forestry_chair@twin.nauu.kiev.ua.

Influence of pyrogenic successions on game theriofauna of marshes in RLP "Mizhrichinskiy". — Sagaydak A.¹, Samchuk M.² — Results of research of influence of fires on the forage reserve of game theriofauna in Regional Landscape Park "Mizhrichinsky" are given. A comparative estimation of species composition and supply of natural forages on sites of fire and control areas in different types of marsh lands is executed. Reduction of species diversity of forages and increase of their number have a place as a result of pyrogenic successions. Accordingly, there is an increase in quantity of some species of mammals with a simultaneous decrease of the faunistical diversity.

Key words: game lands, bogs, marsh pyrogenic succession, natural foods, fauna of game mammals'.

Address: ¹ — Forestry Department, National Agricultural University, Generala Rodimtseva str. 19, Kyiv, 03041, Ukraine; ² — Schmalhausen Institute of Zoology NASU, Bohdan Khmelnytsky str., 15, Kyiv, 01601, Ukraine. E-mail: forestry_chair@twin.nauu.kiev.ua.

Вступ

В Українському Поліссі болота є важливою складовою частиною ландшафту. Разом із прибережно-водною, лучною та лісовою рослинністю вони утворюють цілісні природні комплекси, що є місцеселенням багатьох видів — представників мисливської теріофауни. Проте, на сьогодні із 550 тис. га поліських торфових боліт близько 45 % зазнали впливу осушувальної меліорації (Балашев і др., 1982), а отже можуть бути віднесені до категорії антропогенних ландшафтів.

Головним завданням меліорації було збільшення площ сільськогосподарських угідь (орних земель, сіножатей та пасовищ), проте продуктивність осушених боліт часто була нижче очікуваної, тому, після реформування аграрного сектору, вони втратили своє господарське значення. Осушувальні системи залишилися без догляду, що призвело до неконтрольованого коливання рівня води та, як наслідок, поширення пожеж.

Пройдені пожежами болота перший час являють собою вологі пустирі. Мисливство — це чи не єдиний вид господарської діяльності, що дає змогу отримати прибуток із вказаних земель без їх докорінного поліпшення. Для ефективного ведення господарства і формування оптимального видового і кількісного складу мисливської фауни необхідно знати потенційну продуктивність угідь, ступінь їх екологічної придатності для певних видів.

Даним темам присвячено багато публікацій, проте більшість дослідників основну увагу приділяють вивченню лісових ценозів (Козловский, 1971; Юргенсон, 1973; Дежкін, Сабліна, 1984). І якщо вплив лісових пожеж на мисливську теріофауну є більш-менш дослідженим (Козловский, 1971; Спурр, Барнес, 1984), то вплив пірогенних сукцесій боліт потребує детального вивчення.

Методика досліджень

Певні дослідження в даному напрямку були проведені на базі регіонального ландшафтного парку "Міжрічинський", що належить до торфово-болотного району Придніпровського Полісся (Бачуріна, 1964). Нами проведено рекогносцирувальне обстеження 10 окремих болотних масивів, площею від 10 до 1200 га, із яких 8 частково пройдено пожежами, що дало змогу застосувати порівняльні методи. Запаси гілкового корму і зеленої маси трав'янистих рослин визначали за стандартними методиками (Козловский, 1971; Боровик, 1975). При визначенні кількості кормових видів трав'янистих рослин не уваги взято лише ті, що добре поїдаються мисливською фауною, за умови участі їх у травостой не менше 10 %. Чисельність і видовий склад мисливської теріофауни на ділянках визначали комбінованим методом (облік слідів життєдіяльності, зустрічей з тваринами, за голосами тощо — відповідно до конкретних умов) без визначення абсолютних показників.

Результати та обговорення

В ході рекогносцирувальних обстежень виявилось, що всупереч поширеній думці про безумовну шкідливість пожеж на болотах (Боч, Мазинг, 1979; Литвинов, Иванов, 2003), цілком можливим є отримання певного позитивного ефекту для мисливського господарства від наявності заростаючих згарищ. Так, навіть, при окомірному оцінюванні запасу кормів помітно, що згарища часто є більш продуктивними мисливськими угіддями ніж вихідні угруповання. За умови, що пожежею пошкоджено лише трав'яно-моховий ярус і торф на незначну (до 5–10 см) глибину, рослинність відновлюється швидко. Найбільша кількість доступного копитним тваринам корму (пагони осики (*Populus tremula* L.), зелені частини та суцвіття зніту болотяного (*Epilobium palustre* L.), пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum* L.) тощо) спостерігались через 2–4 роки після пожежі. Саме такого віку згарища ми брали для порівняння з ділянками, що не згоріли (табл. 1).

В таблиці 1 представлено результати, отримані на пробних площах, що закладені у чотирьох найбільш поширених в умовах парку мисливсько-господарських типах боліт (Сагайдак, 2005).

Порівняння видового складу згорілої та незгорілої ділянок чорно-вільхового болота свідчить про зменшення кількості видів, як деревних, так і трав'янистих рослин. Якщо до пожежі звичайними були: вільха чорна (*Alnus glutinosa* L.), крушина ламка (*Frangula alnus* Mill), верба попеляста (*Salix cinerea* L.), смородина чорна (*Ribes nigrum* L.), багатий трав'яний покрив з пануванням осоки видовженої (*Carex eleongata* L.), після пожежі лишилося чисте вільхове насадження з рідким підліском із верби попелястої та суцільним покривом із кропиви дводомної (*Urtica dioica* L.). Враховуючи короткий період поїдання кропиви тваринами, можна говорити про збіднення кормової бази внаслідок пожежі, незважаючи на кількісне збільшення фітомаси трав'яного покриву.

Відповідно відбулися зміни і в мисливській теріофауні. До пожежі звичайними для такої ділянки були: лось (*Alces alces* L.), олень благородний (*Cervus elaphus* L.), козуля (*Capreolus capreolus* L.) та кабан (*Sus scrofa* L.). згарище ж відвідується лише кабанамі.

В умовах осоково-трав'яного болота на незгорілій ділянці є досить густий травостій з пануванням осоки пухирчастої (*Carex vesicaria* L.), стрункої (*Carex gracilis* Curt.), носатої (*Carex rostrata* Stokes), окремими купинами осоки омської (*Carex omskiana* Meinsh.), звичайним є вербозілля (*Lysimachia vulgaris* L.), плакун (*Lythrum salicaria* L.), калюжниця болотна (*Caltha palustris* L.). Деревні рослини практично відсутні, лише поодинокі зустрічається пригнічена вільха чорна. Кормова цінність такої ділянки невисока. На згарищі, в таких умовах, сформувались дуже продуктивні угіддя, внаслідок заростання осики сходами (до 250 пагонів на 1 м²), іван-чаєм вузьколистим (*Chamenerion angustifolium* L.) та знітом болотяним (*Epilobium palustre* Schreb.). В окремих місцях, де торф вигорів на значну глибину (0,5–0,7 м), утворилися невеликі водойми, що заростають рогозом вузьколистим (*Typha angustifolia* L.) — цінною у кормовому відношенні рослиною.

Таблиця 1. Характеристика видового складу мисливської теріофауни та кормової бази в різних типах болотяних мисливських угідь

Тип болотяних мисливських угідь		Кількість видів мисливської теріофауни	Кількість кормових видів		Запаси кормів	
			Дерева і чагарники	Трав'янисті рослини і чагарнички	Деревно-гілкових, кг/га (сирої маси)	Запаси кормів трав'яних, кг/га (повітряно-сухий стан)
Чорновільхове болото	Природний стан	4	4	6	316	230
	Згарище	1	2	1	93	1120
Осоково-трав'яне болото	Природний стан	2	–	7	–	960
	Згарище	3	1	2	816	1480
Високотравне болото (очеретяне)	Природний стан	3	–	1	–	4640
	Згарище	3	–	1	–	5080
Сосново-сфагнове	Природний стан	3	2	3	240	130
	Згарище	1	1	1	110	280

Звичайно, болотяні осичники та лозняки, що, як правило, мають пірогенне походження (Пешкова, 1978) приваблюють типових дендрофагів таких, як лось. Прилегли до меліоративних каналів ділянки інтенсивно освоює бобер (*Castor fiber* L.). Частіше став відмічатися кабан, який поїдає кореневища рогозу, іван-чаю та зніту. Тут дані наших досліджень збігаються з думкою Ю. І. Мельникова та М. Д. Іполітова (2003), які вважають, що виживання кабана у зимовий період на півночі ареалу залежить від наявності болотяних згарищ, зарослих іван-чаєм вузьколистим.

Високотравне болото по берегу водойми, з виключним пануванням очерету (*Phragmites communis* Trin.), внаслідок пожежі практично не змінилося, оскільки нижні частини рослин (кореневища) занурені у воду. Згоріли лише відмерлі частини рослин. Таке розрідження травостою позитивно вплинуло на чисельність дрібної водолюбивої дичини, що приваблює єнотоподібного собаку (*Nyctereutes procyonoides* Gray). Після пожежі вихід зеленої маси із 1 га збільшився майже на 10 %, відповідно покращилася кормова база для ондатри (*Ondatra zibethica* L.) та кабана. В даному випадку, результати наших спостережень дещо суперечать думці В. П. Литвинова та М. В. Іванова (2003), які вказують на негативний вплив пожеж на популяцію кабана в очеретяних заростях дельти Волги. На нашу думку, це пояснюється відмінністю у структурі мисливських угідь.

Сосново-сфагнове болото в незгорілій частині являє собою рідколісся із пригніченої сосни (*Pinus silvestris* L.) до 2–3 метрів заввишки з домішкою берези пухнастої (*Betula pubescens* Ehrh.). Трав'яно-чагарничковий ярус представлений пухівкою піхвовою (*Eriophorum vaginatum* L.), андромедою (*Andromeda polifolia* L.), журавлиною (*Oxycoccus palustris* Pers.). Згоріла ділянка характеризується відсутністю сосни і чагарничків. Суцільний покрив утворює пухівка піхвова, місцями зустрічається поросль берези. Мисливська теріофауна в незгорілій частині сосново-сфагнового болота бідна. Як правило, таких ділянок тримається лось, зрідка відмічалися козуля та кабан. Після пожежі згарища відвідувалися лише лосем.

Висновки

В умовах РЛП "Міжрічинського" пожежі впливають на структуру рослинного покриву боліт, отже змінюють умови існування мисливських тварин.

Характер впливу пожеж на структуру рослинного покриву залежить від їх інтенсивності та видного типу болотяної рослинності.

Збільшення кормової продуктивності мисливських угідь, внаслідок пірогенних сукцесій найбільш виражене на осоково-трав'яному та високотравному типах боліт, тобто там, де швидко йде відновлення рослинності.

На лісових болотах пожежа викликає деяке зниження продуктивності.

В усіх розглянутих типах боліт, після пожежі відбувається збіднення видового різноманіття кормів. Збільшення ж кормової продуктивності угідь відбувається за рахунок лише одного-двох типово сукцесійних видів. В таких випадках відповідною є реакція з боку мисливської теріофауни — відбувається збільшення чисельності (частіше за рахунок концентрації на згарищах) кількох окремих видів при зменшенні фауністичного різноманіття.

Література

- Бачуріна Г. Ф.* Торфові болота Українського Полісся. — Київ: Наукова думка, 1964. — 208 с.
- Боровик А. А.* Методика определения кормовой продуктивности лесных угодий // Беловежская Пушча. — Минск: Урожай, 1975. — Вып. 9. — С. 36–44.
- Боч М. С., Мазинг В. В.* Экосистемы болот СССР. — Ленинград: Наука, 1979. — 188 с.
- Дёжкин В. В., Саблина Т. В.* Охотничье-промысловая териология в СССР // Териология в СССР. — Москва: Наука, 1984. — С. 228–261.
- Изменение растительности и флоры болот УССР под влиянием мелиорации / Балашев Л. С., Андриенко Т. Л., Кузьмичёв А. И., Григора И. М.* — Київ: Наукова думка, 1982. — 292 с.
- Козловский А. А.* Лесные охотничьи угодья. — Москва: Лесная промышленность, 1971. — 160 с.
- Литвинов В. П., Иванов М. В.* Воздействие пожаров на популяцию кабана низовой дельты Волги // Териофауна России и сопредельных территорий (VII съезд Териологического общества): Материалы международного совещания (6–7 февраля 2003 г., Москва). — Москва, 2003. — С. 196.
- Мельников Ю. И., Ипполитов М. Д.* Зимние стадии переживания кабана на границе ареала в Восточной Сибири // Териофауна России и сопредельных территорий (VII съезд Териологического общества): Материалы международного совещания (6–7 февраля 2003 г., Москва). — Москва, 2003. — С. 208–209.
- Пешкова Г. И.* Растительный покров болот северо-запада Калужской области и его динамика // Генезис и динамика болот. — Москва: Изд-во Московского университета, 1978. — Вып. 1. — С. 145–148.
- Сагайдак А. В.* Деталізація типології угідь регіонального ландшафтного парку “ Міжрічінський” для мисливської теріофауни // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Біологія. — Ужгород, 2005. — Випуск 17. — С. 70–73.
- Спурр С. Г., Барнес Б. В.* Лесная экология: Пер. с 3-го англ. издания / Под ред. С. А. Дыренкова. — Москва: Лесная промышленность, 1984. — 480 с.
- Юргенсон П. Б.* Биологические основы охотничьего хозяйства в лесах. — Москва: Лесная промышленность, 1973. — 176 с.

Надійшло до редакції: 18 грудня 2005 р.